

Oversigter.

Topografi og Videnskab.

Af

Eiler Nystrøm.

Holbergs skæmtsomme Udfald mod sin Tids pedantiske Smaalighed i historiske Arbejder kommer blandt mange andre Steder til Udtryk i Epistel 151, hvori han erklærer, at han »haver i Sinde at gøre en omstændig Beskrivelse over min nuværende Residentz eller Bolig udi Cannikestrædet«, og det i »tvende gode Tomer in Folio«. Det blev i Virkeligheden et Mønsterprogram for den topografiske Speciallitteratur, der groede op efter Fremkomsten af Pontoppidans Danske Atlas (1764 ff.) og fortsatte i øget Maalestok langt ind i det følgende Aarhundrede. Den stedlige Topografi forvaltedes fortrinsvis af Præster og Lærere, Værkerne blev ikke alle lige omfangsrige, men det lidet Omraade Skildringen bevægede sig paa, ikke mindre end det ringe historiske Materiale, der den Gang stod til Raadighed, gjorde Udsynet snævert og Beskrivelsen vidtløftig og smaatskaaren — saa Poul Møllers overdaadige »Statistisk Skildring af Lægds- gaarden i Ølsebymagle«, nær i Slægt med Holbergs fiktive Residens-Beskrivelse, var ikke nogen daarlig, om end lidt overdreven Prøve paa dette Forfatterskab.

Imidlertid — disse i sin Tid saa lidet agtede Topografer, der blot var til Spot for deres Omstændelighed, er ikke de daarligste at arbejde med i Dag, da det de fortæller ofte er blevet Historie og undertiden slet ikke kan findes andet Steds. Og de er næsten altid paalidelige, selv om — eller maaske netop fordi — de ikke

Artiklens første Halvdel gengiver det væsentlige af et Foredrag, holdt i Det kgl. Danske Selskab Decbr. 1942.

kender Forskel paa stort og smaat. En Bog som f. Eks. Nicolai Jonges Københavns Beskrivelse (1. Bind 1783) gaar usædvanlig stærkt i Detailler, men er af betydelig Værdi den Dag i Dag, ikke saa meget ved det Forfatteren fortæller om den ældre Tid — det ved vi bedre — men ved det han beretter om sin egen. Disse Detailler er for en stor Del ikke — eller da kun med stort Besvær — at fremskaffe ad arkivalsk Vej, og man beklager ofte, at andet Bind stadig ligger utrykt paa det kgl. Bibliotek. Slet ikke at tale om S. Sterms Trebinds-Beskrivelse af Københavns Amt (1834 ff.), som er ganske uundværlig ved Behandlingen af Hovedstadens Omegn i første Tredjedel af det nittende Aarhundrede.

De ældre Topografers Skildringer og Beskrivelser kan som oftest benyttes med Udbytte; de er i Reglen nøgterne og ligetil, og man bliver hurtig klar over Forfatterens Viden og Sanddruhed. Imidlertid spores i sidste Halvdel af det nittende Aarhundrede, da Arkivmaterialet bliver tilgængeligt i videre Omfang, en Ændring i Topografiens Artspræg, og Udviklingen fortsætter ud over Aarhundredskiftet. Den faar et mere videnskabeligt Tilsnit, og Værkerne kommer ogsaa undertiden fra Forfattere med virkelig historisk Indsigt — man behøver blot nævne saadanne Værker som Brasch's Vemmetofte (1859—63), Kinchs Ribe (1869—84), Chriisiensens Hørsholm (1879) — og af de egentlige Faghistorikere helligede Oluf Nielsen sig efterhaanden helt Topografien, først ved sine talrige jyske Herredsbeskrivelser, senere ved sin Behandling af Hovedstadens Historie. Men ved Siden heraf dukker en Skolelærerlitteratur op, næret af Tidens Højskole-tanker og i sig selv af stor folkeopdragende Betydning til Trods for de store Mangler i Henseende til historisk Teknik og Kritik. Mange af disse lokalhistoriske Værker tog navnlig Bricka sig af i dette Tidsskrift og slog dem ned, ofte med altfor drabelige Kølleslag. Med de Korrektiver og nye Oplysninger han leverede i sine sekstensidige Anmeldelser blev et saadant Værk dog undertiden en brugbar Forøgelse af den historiske Speciallitteratur, men sjælden fremkom der noget af det helt rigtige og fra kyndig Haand. En Bog som Hugo Matthiessens Fredericia (1910), hvori

Forfatteren levendegør Udviklingen paa en rig kulturhistorisk Baggrund, er i Virkeligheden ret enestaaende i dansk topografisk Litteratur; men dertil hører heller ikke blot en indsigtfuld Historiker, ogsaa en virkelig Skribent.

I den nyeste Tid har navnlig de historiske Samfund Landet over bidraget til at udvikle Sansen for lokalhistorisk Læsning i vide Kredse, skønt deres Tidsskrifter og Aarbøger unægtelig i Forhold til Indholdets Lødhed stiller altfor ublu Krav til de forhaandenværende smaa Forraad af Papir og Tryksværte. Resultatet er blevet, at den topografiske Litteratur i den sidste Snes Aar er svulmet op til et uhyre Omfang. Alle topografiske Værker, hvor tykke de end er, kan blive trykt, og til enhver topografisk Studie, hvor ringe den end maa være, er der altid Plads i et eller andet Tidsskrift.

Naturligvis er der i denne Overflod af topografisk Litteratur Mængder af Stof, som skulde og burde kunne komme den almindelige historiske Forskning til Nytte — det er jo den dybere Mening med Monografier og Specialundersøgelser. Men medens den ældre topografiske Litteratur er let og ligetil at benytte, fordi den i Reglen ikke siger mere end den kan staa ved, er man værre faren med alle de moderne store topografiske Værker, som er Udbyttet af indgaaende Forskninger i Arkiver og Biblioteker. Der er ikke det mindste at sige paa Forfatternes Flid, man beundrer deres Nidkærhed i Arbejdet, men ængstes undertiden over deres Mod til at give sig i Lag med Kilder, der ikke blot er vanskelige at dechifrere, men som der baade hører lang Erfaring og udstrakt Viden til at benytte og forstaa paa rette Maade. Det gælder ikke blot de ældste Tidsrum — ogsaa i det syttende og attende Aarhundrede kommer Forskeren let til kort, om han ikke behandler Fænomenerne ud fra en omfattende Viden om Tiden. Ikke desto mindre ræsonneres og konstrueres der ud fra ganske andre Forudsætninger. Derfor er det heller ikke nogen let Sag for dem, der gerne vil benytte saadanne Værker, at bedømme Kvaliteten og det indre Værd — Stoffet behandles i Reglen saa indgaaende og minutiøst, at man ikke uden større Undersøgelse er i Stand til at se, hvad der er ret og vrangt

og hvad der er Fakta og Konstruktion. Den Forfatter, der kun fortæller, hvad han ved og kan staa ved, har derfor større Udsigt til at blive benyttet — og altsaa have Glæde af sit Arbejde — end den, der sætter et Værk med altfor videnskabelige Ambitioner i Verden. —

Af de mange og forskelligartede Kilder, de moderne Topografer tyer til, er den lange Række af Markbøger til Matriklen af 1688 en af de stærkest benyttede. Disse Markbøger har været kendt og benyttet i mange Aar, men er nu særlig populære, i mange Sogne har man Udskrifter af dem. Dertil er ikke noget at sige, blot man holder sig til de positive topografiske Opgivelser og ikke konstruerer paa Grundlag af deres Indhold. I Virkeligheden er disse Markbøger en lige saa vigtig Kilde til Danmarks topografiske og agerbrugsmæssige Forhold før Udskiftningen, da Landskabet endnu i det store og hele havde bevaret sit ældgamle Præg, som Øresundstoldregnskaberne er det for Nordeuropas Handelshistorie. Men de er næsten lige saa lumske og underfundige at have med at gøre. Enhver Historiker kender de vægtige Indvendinger der er gjort mod de offentliggjorte Tabeller over Toldregnskaberne, og de Indvendinger, der kan gøres mod en konstruktiv Benyttelse af Markbøgerne, er ikke stort mindre. Mange Lærere rundt om i Landet sidder og laver Kort over deres Sogn saaledes som det saa ud før Udskiftningen paa Grundlag af Markbøgernes Oplysninger om Vange og Aase. Det er rigtig nok, at Aasenes Beliggenhed angives indbyrdes og i Forhold til Verdenshjørnerne, og at Agrenes Længde og Bredden ved begge Ender er noteret. Men hvor er man begyndt, og hvor ligger den første Aas, hvorefter alle de andre følger? Kan man ikke fastslaa dette, svæver det hele i Luften. Og kan man stole paa Verdenshjørnerne — der ikke var noget som Datidens Taksationsmænd tog altfor højtideligt? Det kan kun afgøres i de Tilfælde, hvor der findes Kort fra Tiden før Udskiftningen at støtte sig til — hvor man ikke har det, kan man ikke konstruere efter Markbøgerne. Og ved Sted- og Marknavne maa man altid have i Erindring, at det er de afslebne og tillempede Former, som brugtes ved Slutningen af det syt-

tende Aarhundrede og som Taksationsmændene fik opgivet af Bønderne, der er kommet ind i Markbøgerne. Det er dog værd at lægge Mærke til for de Forskere, som søger at efterspore Kultsteder fra Hedenold, hvilke netop for Tiden er stærkt efterspurgte.

Der er iøvrigt mange Ting vi ikke er klar over ved den første Matrikulering. Der skulde maales med Landmaalerkæde, ikke paa gammeldags Maner med Reb eller Favnemaal — men blev denne Regel altid strengt overholdt? Det synes i hvert Fald som om de enkelte »Forretninger«, hvoraf Markbøgerne bestaar, er af højst ulige Værdi. Fremdeles ved vi, at kun det dyrkede Areal blev maalt, medens Fællod og Eng blev ansat skønsvist til saa og saa mange Læs Hø. Men nu de mange Kær og mosede Strækninger, der forlængst er afdrænet og fyldt, men den Gang skar sig ind i Aasene og ikke kunde dyrkes — hvorledes ordnede man sig med dem? Skal de trækkes fra Arealet af Aasene, der jo kun opgives ved Længde og Bredde, eller tog man det ikke saa nøje med disse undertiden ret udstrakte Vandhuller og Mose- drag? Det kan altsammen ikke afgøres, med mindre man har Kort med Markskel og ordentlige Signaturer — og det har man kun i de færreste Tilfælde, og næsten altid først fra et Tidspunkt, der ligger 80-90 Aar frem i Tiden, da meget kan være forandret.

Hvad angaar Københavns nære Omegn, hvor Forholdene i højere Grad end andet Steds i Landet har ændret sig — en naturlig Følge af Hoved- og Residensstadens Nærhed og dermed følgende Fluktuation i Befolkningselementerne — rækker den Tradition der indeholdes i Markbøgerne ikke saa langt tilbage i Tiden som Tilfældet kan være paa andre mere afsides liggende Steder. Et udpræget Eksempel herpaa afgiver det nuværende Frederiksberg-Område. Den gamle Markinddeling er for Nybys Vedkommende — den ene af de to Landsbyer hvoraf det nuværende Frederiksberg bestaar — vistnok allerede opgivet 1548, da Nyby Ladegaard indrettedes, og fra 1620 — da den anden Landsby, Solbjerg, blev nedlagt og gik ind under Kristian den Fjerdes ny udvidede Ladegaard — blev Markinddelingen opgivet for Resten af Området. I 1651, da de tyve Hollændere

fik hele Ladegaardsjorden til Opdyrkning, blev der paany indført en efter Fællesskabets Behov afpasset Inddeling i Aase og »Skifter«, og det er den vi finder i Matriklens Markbog, men den blev atter opgivet 1697, da det hele Areal udlagdes til kgl. Hømarker. Saa mange Forandringer er der her sket, i et Forhold der ellers menes at høre til de mest stabile i det fra Fædrene nedarvede.

Det er derfor udmærket, at et Par unge Historikere, en Arkivmand og en Museumsmand, med Støtte af Carlsbergfondet arbejder med disse Markbøger, og de har meget forstandigt valgt til Studiemateriale et Par sjællandske Sogne, hvorover der haves paalidelige Kort fra 1760erne — før Udskiftningen. Det vilde være meget glædeligt, om deres Arbejde kunde føre til større Klarhed og bedre Forstaaelse af Markbøgernes Indhold. At disse Bøger er af vidtrækkende Betydning for topografiske og landbrugshistoriske Studier, ved vi paa Forhaand — vi savner kun Erkendelsen af deres rette Brug.

En anden Serie af Kilder, som navnlig moderne Forskere af Københavns Topografi opererer med, er Rentemester-Regnskaberne. Ogsaa her foreligger en lang Række Protokoller, fortsat gennem mange Aar. De er gammelkendte og ligetil, naar det gælder Oplysninger om Haandværkere eller Kunstnere og deres Arbejder, og er derfor stærkt benyttet af Kunsthistorien. Men naar det gælder Bygningsværker og Arbejder i Marken, er de ikke slet saa ligetil. Et afskrækkende Eksempel er Rosenborgs ældste Bygningshistorie, hvor man takket være F. R. Friis's Uddrag af Rentemesterregnskaberne gennem mange Aar forvekslede det blaa Lysthus (d. v. s. den senere Herkulespavillon) med det nye Lysthus (d. v. s. Rosenborg Slot). Friis var ganske vist ikke meget kritisk anlagt, men i Grunden var han sagesløs — man kunde ikke faa andet ud af Regnskaberne, naar man kun holdt sig til dem. Da Bering Liisberg langt senere skrev sin store Bog om Rosenborg og Lysthusene i Kongens Have (1914) opdagede han først Fejltagelsen, da seks Ark var trykt, og i et Slutkapitel maatte han gøre Rede for de rigtige Forhold. Forøvrigt var det Bygningsinspektør Magdahl Nielsen og ikke Liis-

berg, der ved Indlæg af en Varmeledning paa Slottet opdagede Sammenhængen. I andre Tilfælde har man meget vanskeligt ved at rime Regnskabernes Opgivelser sammen med nuværende topografiske Lokalteter. Dels eksisterer de simpelt hen ikke mere, dels er Angivelsen af Stedet, hvor Arbejdet udføres, blot tilnærmelsesvis, da det naturligvis forudsættes bekendt, dels er Haandværkerne, hvor Arbejdet foregaar i Byens Udkanter, ikke selv klar over, hvor Bygrænsen hører op og Nabobyernes Omraade begynder — hvad Folk forøvrigt heller ikke ved i vore Dage. Og hvad der stod paa Mesterens Kvittering førtes i Reglen uændret ind i Regnskabet af Renteskriveren. Regnskab og Bilag skulde jo stemme overens, naar Revisionen kom. Selv Søernes Navne forveksledes langt ned i Tiden, ogsaa i officielle Kongebreve — navnlig kaldes St. Jørgens Sø meget hyppig for Peb-lingesøen eller Sortedam — og hvilke topografiske Misforstaaelser, det kan føre til, forstaaar enhver.

Og saaledes kunde man blive ved med mange andre Kilderækker, hvor det er nødvendigt at Kritiken haardhændet sættes ind. Det er for en stor Del her de Farer ligger, som klæber ved den moderne intensive — alt for stærkt i Enkeltheder gaaende — Lokalforskning, der ikke raader over de rigtige Forudsætninger og frygtløs kaster sig ud i Benyttelsen af Kilder, som selv gamle drevne Arkivrotter omgaas med ærbødigt Varsomhed og en altid vaagen Skepsis. Men det er kun den ene Side af Sagen — vi kommer ikke udenom Hjemstavnsforskningen og vi skal heller ikke forsøge at lægge den Hindringer i Vejen. Den er et uvurderligt Gode i national Henseende og af uberegnelig folkeoplysende Betydning. Men kunde Faghistorikerne ikke regulere Bevægelsen og søge at bortskære Vildskudene før de forgrener sig og sætter Frugt. Lokalhistorikerne, der ofte er udmærkede Folk paa andre Felter, kan næppe have noget imod en Haandsrækning fra særlig sagkyndig Side — man kan jo dog ikke være Ekspert paa alle Omraader. Museumsmændene har lært de lokale Arkæologer at forstaa det rigtige i, at Sagkundskaben i alle Parters Interesse tilkaldes ved vigtigere Fund, mon ikke ogsaa Historikerne kunde faa Lokalforskerne til at forstaa, at

en Konsultering af den faglige Historieforskning undertiden var ønskelig, inden de sendte deres Værker ud i Verden. Her kunde maaske det lokalhistoriske Institut, som efter Forslag af Prof. Albert Olsen netop er stiftet, gøre en betydningsfuld Indsats.

Den der skriver disse Linjer vilde ogsaa gerne lægge et godt Ord ind for, at de yngre Faghistorikere lidt mere end det har været Tilfældet for den ældre Generations Vedkommende tager sig af Topografien og den lokale Historie, der i saa høj Grad hænger sammen med Kendskabet til vor Kulturudvikling og Forholdene i det Land, som vore Forfædre færdedes i, og det Landskab de daglig havde for Øje. Det er virkelig et lige saa fornemt Studieobjekt som meget andet, slet ikke mindre videnskabeligt — det er kun den daarlige Lokalforskning, der har faaet Lov til at sætte sit Præg paa det. Historikerne bør ikke give Lokalforskningen Eneret paa disse Emner, der netop eftertrages i det store Folk og højner dets historiske Forstaaelse og Bevidsthed.

— — —

Disse Bemærkninger om Topografi og Videnskab maa ikke opfattes som en almindelig Karakteristik af de i det følgende omtalte to Værker, der i flere Maader hæver sig op over — for det sidstes Vedkommende maaske snarere ud fra — det sædvanlige, men maaske er der alligevel et og andet i det der er sagt, som kunde finde Anvendelse paa dem.

H. U. Ramsing, *Københavns Historie og Topografi i Middelalderen* (3 Bind, udg. paa Bekostning af Københavns Kommune 1940) behandler Tiden indtil 1536. Vor Hovedstads ældste Historie er yderst vanskelig at finde frem i, selv de Tidsrum, der ligger nærmest efter Absalons Anlæg af sin Borg paa den nuværende Slotsholm, er paafaldende mørke og utilgængelige for Forskningen. Der har staaet stor Diskussion om dette Emne, hvori saa betydelige Forskere som A. D. Jørgensen, Heise og Oluf Nielsen deltog, men i Grunden kom der ikke noget ud af det — vi blev ikke meget klogere af den Holmgang. Senere har man søgt at komme videre ved arkæologiske Iagttagelser under Grundudgravninger og andre større Jordarbejder i den ældre By, men

synderlig nærmere kommer man heller ikke ad den Vej, hvis man ikke har historiske Efterretninger at holde sig til — thi det er her som i den forhistoriske Arkæologi, at der altid kan være divergerende Meninger om hvad de fremfundne Levn kan tyde paa. Lærer H. N. Rosenkjær begyndte dette Arbejde og leverede i sin Bog: *Fra det underjordiske København* (1906) en Række lagttagelser, der gav en Mængde spredte Oplysninger, bl. a. med Hensyn til tidligere Strandlinjer og Beliggenheden af den ældste Landsby eller Markedsplads Havn.

Generalmajor H. U. Ramsing er fulgt i Rosenkjærs Spor, og det er et fortjenstfuldt Arbejde han har gjort — saa meget mere som det tidligere var et af Nationalmuseet sørgelig forsømt Omraade, og Tiden ellers vilde være forpasset efter at Gravemaskinen har sat ind. Alligevel er hans Værk som det nu foreligger blevet en Skuffelse. Havde han meddelt sine Resultater nogenlunde paa samme Maade som Rosenkjær, jævnt og ligetil, havde alting været godt, men han har villet skabe et Standardværk, der kunde staa til sene Tider og naa ud i vide Kredse. Ramsing er unægtelig ikke en Skribent, der magter den vanskelige Opgave at puste Liv i et tørt og spredt Stof og gøre det tiltrækkende, det var heller ikke Oluf Nielsens Sag — han tilstod det selv¹ — men alligevel er der en væsentlig Forskel paa ham og hans Forgænger. Som den kritisk skolede Historiker Oluf Nielsen var indlod han sig kun paa hypotetiske Slutninger, hvor det var strengt nødvendigt, medens Ramsing i udstrakt Grad bygger paa Tilbageslutninger og Kombination. Og det er jo desværre saadan, at en lille Fejlslutning ofte drager andre med sig, og vokser i Omfang, naar den faar Lov til at forgrene sig og danne Grundlag for nye Udsyn. Havde han holdt sig klar af disse Skær, havde man kunnet benytte hans Arbejde med større Tillid.

Mange af de Undersøgelser, hvis Resultater foreligger i Værket, er oprindelig fremkommet i Hist. Meddelelser om København, og det er her man maa følge hans Studier for at komme til Klarhed over Punkter, man selv vil til Bunds i. Jeg har været i den Situation, og jeg maa tilstaa, at det ofte har kostet mig

¹ Efterskrift til Kbhvns Hist. og Beskr. VI.

Besvær at finde ud af, hvorledes Ramsing er naaet til sine Konklusioner, og at jeg i adskillige Tilfælde er kommet til en afvigende Opfattelse. Jeg har andet Steds¹ udtalt mig derom, og skal blot nævne, at det bl. a. gælder Vesterfælleds Oprindelse, Kalvehaven, Solbjergs og Nybys Beliggenhed, den omstridte Lokalitet Hammerstrup og »Gjeveaa«, der figurerer mange Steder i Ramsings Værk og paa hans Kort. Kun om de to sidste Punkter maa jeg sige endnu et Par Ord. Mærkeligt er det, at Ramsing virkelig gaar ind for og vedblivende holder paa en af Vilh. Marstrand løst udkastet Ide om at Hammerstrup er en ældgammel Torp, allerede nedlagt og forsvundet i Valdemar den Stores Tid, skønt han meget godt ved, at »Byen«, eller rettere de to Gaarde der kaldtes Hammerstrup eller Hammelstrup, kun kendes gennem Udsagn i Tingsvidner fra 1690erne, og han altsaa maa forudsætte, at Beboerne gennem et halvt Aartusinde har bevaret en mundtlig Tradition om noget saa dagligdags som et Par Bøndergaardes Nedlæggelse og Jordernes Fordeling. Retsakterne giver nærmest Indtryk af, at det er Begivenheder, der ligger tre-fire Generationer tilbage i Tiden, og jeg er mest tilbøjelig til at tro, at det er de sidste Rester af Nyby, der spøger i dette Hammerstrup. End mere mærkeligt er det, at Ramsing akcepterer Gjeveholmen (Gieffueholmen) — efter hvilken han opkalder den af ham selv i Terrænet konstruktivt indtagne Gjeveaa — som Navnet paa en Helligdom for den nordiske Gud Gevn, skønt det ikke er andet end en Læsefejl; Navnet er allerede rigtigt læst af Oluf Nielsen i et af Indlægene til den nævnte Diskussion om det ældste København², som Ramsing utvivlsomt nøje kender. Der staar i Kancelliregistranten Greve-

¹ Festskrift til Hugo Matthiessen 1941, 4—16 (Problemer i Københavns Historie) og Frederiksbergs Historie I (1942). Den førstnævnte Artikel har General Ramsing imødegaaet i Hist. Meddel. om Kbhvn. 3. R. V (1942), 383 ff., men da han ingen ny Momenter fremfører, bare holder stift paa sine Meninger, og desuden aabenbart misforstaar mig — jeg tror virkelig ikke, at Fadder Bøsestøber har bygget (!) »Landsbyen Hammerstrup« — kan jeg kun henvise den interesserede Læser til min Afhandling for selv at dømme om Tingene.

² Danske Saml. 2. R. IV (1874—76), 242.

holmen (Greffueholmen) og Navnet har saaledes intet som helst med Oldtid at gøre. —

Som det efterhaanden er bleven Skik og iøvrigt i Erkendelse af, at »det var i Isens kolde Favn, at Nutidens Danmark blev til«, indleder Forfatteren sit Værk med en geologisk Oversigt. Derefter gennemgaar han Landets Natur og de oprindelige Terrænforhold i Københavns Omegn, beretter om Egnens Bebyggelse i Sten- og Bronzealder, og undersøger den »egnsplan-historisk« som det hedder; endvidere gør han Rede for de ældste Sognegrænser, saaledes som han konstruktivt fastsætter dem, og fortæller om Bol, Herred og Leding, om Handel og Købstad i Oldtid og tidlig Middelalder — alt det som Folk i vore Dage gerne vil høre om, netop fordi vi i Grunden ved saa grumme lidet. Endelig Side 77 naar han frem til det ældste København, d. v. s. det førabsaloniske Havn, hvorom vi tidligere kun har vidst, at det nævnes ved Aar 1043 i Knytlinga Saga som »í Höfn«, og at det efter Rosenkjærs Udgravninger uden Tvivl laa i Egnen omkring nuværende Vestergade og Frederiksberggade, hvilket Ramsings fortsatte Udgravninger har bekræftet.

Men Ramsing ved adskilligt mere at fortælle om denne ældste By. Den svarede til det middelalderlige St. Clemens Sogn, og fra denne Bydels Gadenet i 1728 slutter han sig til, hvorledes den første Spire til vor Hovedstad saa ud, dog kan, siger han, Gadenavnene ikke føres tilbage til den ældste Tid. Paa Byens Grund laa en Kongsgaard, sandsynligvis Nord for Vestergade og Syd for Larsbjørnsstræde, og paa dens Jord blev mod Syd St. Clemens Kirke opført som en Herredskirke, rimeligvis en af de Kirker, Roskildebispen Gerbrand i Følge Saxo byggede rundt om i sit Stift, vel i 1020aarene i Knud den Stores Dage. Ramsing bestrider ikke, at der til Kongsgaarden Havn har ligget et Agerbrug paa 1 à 2 Bol, men Herredets Boltal viser, at denne ældste By ikke har været en agerdyrkende Landsby — det var en By, hvor Købmænd havde til Huse. At det allerede før Absalons Tid var en lille Købstad, slutter han af det store Antal Gaarde af ringe Størrelse, der nævnes i Egnen omkring St. Clemens Kirke i Jordebogen fra 1370erne, og det er denne By Saxo

til Adskillelse fra Kongsgaarden Havn kalder *portus mercatorum*. Dens Anlæg kan sættes til tidligst 950, altsaa lidt før de Dage da Harald Blaatand opholdt sig paa Haløse Marked (I, 89 f., 102).

Saa vidt Ramsing. Men dette er ikke Historie, der kan staa for Erslevsk Kildekritik. Mellem 1728 og den ældste By ligger et Tidsrum paa ca. 700 Aar, og Jordebogen fra ca. 1370 er tre Aarhundreder yngre, Herredets Boltal kan vi ikke vide noget om i disse fjerne Tider, Kongsgaarden Havn omtales ingen Steder og saa langt vor Kundskab rækker har hele det betydelige Landomraade inden for Søerne været Byens Jorder. Naar endelig Saxo taler om *portus mercatorum*, da er det den By der var vokset op under Absalons Røgt, thi Saxo skrev først disse Afsnit af sin *Gesta Danorum* i Bispens sidste Leveaar¹. Ikke desto mindre vil denne Fremstilling utvivlsomt snart finde Vej til Leksika og Haandbøger som de ældste historiske Efterretninger om Danmarks Hovedstad. Thi dristige Paastande er altid i højere Kurs end nøgtern Tilforladelighed.

I de følgende Afsnit behandler Forfatteren København under Absalon og hans Efterfølgere, og derefter som Konge- og Rigshovedstad indtil Grevens Fejde, hvormed Værket slutter. Fremstillingen er overvejende annalistisk, de behandlede Efterretninger temmelig løst sammenknyttet, og Skildringen ikke just ietæst. Ramsing citerer kun ret sparsomt det litterære Materiale, han holder sig næsten helt til Kildeværkerne og de foreliggende originale Diplomer — han bygger sin Skildring op selvstændig fra Bunden af. Uheldigt er det imidlertid, at Ramsing ikke har kunnet naa at tage Hensyn til den Afhandling af Prof. Poul Johs. Jørgensen om Erik af Pommerns Erhvervelse af København 1417, der fremkom i Hist. Meddel. om Kbhvn. 1939², Aaret før hans eget Værk, og ubetinget er et af de interessanteste Bidrag til Københavns Historie der er fremkommet i de senere Aar. Prof. Jørgensen behandler denne betydningsfulde Begivenhed i Belysning af Datidens Retsregler paa en Maade som næppe

¹ Sml. Olrik, *Saksen Danesaga* III—IV, Indledning, 11.

² 3. R. III, 273 ff.

andre end han formaar i Øjeblikket, og skildrer klart og instruktivt Tovtrækningen mellem Kongemagt og Gejstlighed om Besiddelsen af dette Rigernes Klenodie. Afhandlingens Indhold viser, hvor vanskelig Forstaaelsen og Fortolkningen af Datidens Aktstykker undertiden kan føje sig, og hvor varsomt og kritisk man maa gaa frem.

De to sidste Bind er nærmest at betragte som en Slags speciel Del af Værket, der slutter sig til den første almindelige. Her findes Efterretninger om Absalons Borg og Københavns Slot, Kirker og Klostre, Befæstning, Bygninger og Anlæg i Byen, Stadsretter og Jordebøger etc. etc. Det er et uhyre Stof, der her er samlet, og man savner undertiden et Register for at naa frem til Enkeltheder. Ogsaa her undres man imidlertid over Forfatterens Dristighed, f. Eks. i 3. Bind, hvor han identificerer samtlige 560 Gaarde og Byggepladser i Roskildebispens Jordebog ca. 1370 med matrikulerede Ejendomme i Grundtaksten af 1689, saaledes at han i Dag er i Stand til ved Gade og Matrikulsnummer at paavise den Plet, hvor enhver sutor og sartor boede i 1370erne. Ikke mindre dristige er de Rekonstruktioner der findes i 2. Del, f. Eks. af St. Clemens Kirke, hvoraf der er fundet tre-fire Bulpæle, formentlig fra den første Trækirke, og iøvrigt spredte Rester af Kampestensfundament; skønt der intet Billede findes af Kirken, og den allerede blev nedrevet midt i det sekstende Aarhundrede, faar vi den alligevel præsenteret med Kapeller, Kamgavle og Stræbepiller. Kulminationen naas dog i Absalons Borg, rekonstrueret paa Grundlag af de faa Bygningsrester af den ældste Borg, der kan udskilles i Ruinerne under Kristiansborg, og Stadens ældste Segl fra 1296. Næppe nogen Historiker eller Arkæolog vil godkende denne Fantasisigengivelse af vort berømteste Borganlæg, og dog har den, til Efterretning for Ungdommen i Gymnasierne, allerede fundet Plads i den nyeste Lærebog i Nordens Historie¹.

Skønt der saaledes kan være mange Indvendinger at gøre, maa man dog ubetinget anerkende de mange Aars Arbejde der

¹ Peter Ilsoe, Nordens Historie, 3. Udg. (1940), 31.

er nedlagt i Værket, og haabe at det store Stof, kritisk sigtet, maa komme til Nytte i Fremtiden.

Vilh. Marstrands Bog *Kongens Lyngby*, med Undertitel: *Landsbybebyggelsens Opstaaen og Udvikling* (udg. af Hist.-top. Selskab for Lyngby-Taarbæk Kommune, 1941) er af en noget anden Art — noget ganske for sig selv. Forfatteren bringer her Topografien op paa saa sublime Højder, at han næppe en Gang selv vil kunne naa højere i senere Værker.

Marstrand begyndte som klassisk Arkæolog med *Arsenalet i Piræus* (1922), men var desuden ligesom de islandske Sagamænd stærkt interesseret i Genealogien — mange vil endnu erindre den Række Stamtavler, der beklædte Solennitetssalens Langvæg, da han konkurrerede til Professoratet i Historie. Nu fortsætter han med Topografien — hvis man tør kalde hans lærde Studier over Byernes Oprindelse med dette beskedne Navn. Dette Afsnit af sit Forfatterskab indledede han med Bogen om Aabenraa (1933), der vakte baade Opsigt og Uro. Den beskæftigede sig for en stor Del med fjerne Tiders Befolkningsproblemer, ikke netop Byen Aabenraas, men hele Danmarks, navnlig de omstridte forhistoriske Indvandring, som der stadig inden for Arkæologernes Kreds hersker delte Meninger om. Han fortsatte med *Kongens Lyngby*, som 1942 efterfulgtes af *Smaabøger om Korsør-Skælskør og Varde* i samme Stil og Anlæg. En hel Serie saadanne Hefter er iøvrigt paa Stabelen for tilsammen at danne et stort Værk om »vore ældste Byers Tilblivelse«. Marstrand udsender disse Bøger, fordi Publikum ikke længere kan og vil »nøjes med tidligere Tiders Spekulationer over, hvordan Landsbyer og Byer er opstaaet, men vil have fast Bund under Fødderne«¹. Og Marstrand skal nok faa Læseverdenen tilfredsstillet. Hvor fast Bunden bliver, er en Sag for sig, men han er i hvert Fald i Stand til at tømre et helt Hus op af en lille Spaan — som H. F. Rørdam siger om Klavs Christoffersen Lyskander².

¹ Korsør og Skælskør (1942), 3.

² Rørdam, Lyskanders Levned (1868), 82.

Jeg holder mig imidlertid til Bogen om Kongens Lyngby — den Egn kender jeg bedst. I den er Aabenraa-Skemaet konsekvent udvidet fra den arkæologiske Fortid til den geologiske og astrofysiske. Man beundrer Marstrands ufattelige Viden og hans Evne til at samle Verdensaltet i en Nøddeskal — den Tids-tavle der ledsager Bogen begynder 2 Milliarder Aar før vor Tid og slutter 1941 med Indvielsen af det nye Raadhus. Det distancerer alt hvad mere jordbundne Skribenter har kunnet, eller vil kunne præstere om Kongens Lyngby.

Marstrand begynder sin Skildring med Jordens Sitring efter store Meteornedslag og Menneskets Opstaaen, da Alperne og Himalaya dannedes, og fortsætter flere Kapitler igennem med Indvandringen til Europa, Syndfloden, Mesopotamien og tusinde andre Ting som der hører flere Fakulteters samlede Visdom til for at bedømme retfærdigt — hvorfor jeg ogsaa skal afholde mig derfra. Hist og her stiger dog Forfatteren ned paa Jorden og kommer paa Talefod med sine Læsere, men saa er man ulykkeligvis ikke enig med ham. Som f. Eks. i Kap. IV: Fra Istid til Agerbrugets Begyndelse, hvor han (Side 27) henviser til Dyrehaven som et Sted, hvor noget væsentligt af Oldtids-skoven er bevaret. Jeg har ogsaa færdedes en Del i denne Skov, men har altsaa ikke haft Øjet opladt — tvertimod har mine Studier i Marken, sammenholdt med mange Aars Syslen paa Embeds Vegne med de gamle Skovarkiver, overtydet mig om, at kun faa sjællandske Skove i den Grad har skiftet Karakter — først ved Langens Nyordning, senere ved Tilplantning af mange aabne Sletter og de fleste Mosers Kultivering. End ikke de notoriske Fortidsminder, Gravhøjene, staar urørte — takket være Frederik den Syvendes udprægede arkæologiske Interesse.

I Kapitel VI, Svedjebrug og Veje, klarer han alle Oldtids-vejene i Egnen med Glans — han ved paa en Prik hvor de har gaaet lige fra Tiden c₅2500 BC, hvilket efter Marstrands Regne-bog betyder 2500 Aar før vor Tidsregning, dog med en Usikkerhed paa 100-300 Aar. Hvor stærkt man vil hefte sig ved disse

»egnsplanmæssige« Vejhypoteser, er en Smagssag; thi andet end løse Hypoteser er det naturligvis ikke før han kommer saa langt ned i Tiden, at vi alle ved Besked. Dog vil det være oplysende at anholde hans Beretning om Vejen fra Lyngby til Frederiksdal, der »maa have krydset Strømmen [ø: Furestrømmen eller Mølleaaen] lidt ude i Furesø og kan ved Bispeborgens udgravede Fundamenter tydeligt spores langs Borgens Nordside« (Side 50). Det er Anmelderen selv der for flere Aar siden med Bistand af Arkitekt Arne Nystrom har udgravet Hjortholms Fundamenter, og Udgravningerne blev efterhaanden som de skred frem atter tilkastet. Da det vel ikke er rimeligt, at Marstrand senere selv har gravet sin Vej frem, maa man antage, at han har benyttet den Opmaalingsplan som blev udarbejdet ved den Lejlighed og senere offentliggjort. Der findes ganske vist paa Planen, Nordøst for Borgen, noget der kunde se ud som et Vejstykke, men hvis man læser den ledsagende Tekst — og det skulde man jo helst — ser man at det er Byggegruber efter en tidligere optaget Mur — og altsaa ikke har noget som helst med Oldtids- eller Middelaldervej at gøre¹.

I Kapitel VII om Folk og Helligdomme maa Hedenskabets Guder holde for, og Marstrand, der lige let opererer med Grækere, Chalyber og Hetitter som med Sanskrit, Finsk og Eskimoisk, undersøger tililge, hvor længe der er italiensk Sprog i Danmark. Han indrømmer, at man i Bronzealderen ikke har truffet Spor af egentlig Skrift, men mener dog at Landets dygtigste Mænd nok har haft noget Kendskab til græsk Skrift og afgjort har kunnet regne med Tal (Side 69). Det var iøvrigt heller ikke mere end man kunde vente af et Herrefolk, der herskede over hele Nordtyskland indtil Böhmen inklusive. Marstrand fortæller (Side 66) at disse Herskere holdt til paa Sjælland, hvorfra hele det store Rige styredes — eller som han udtrykker det et andet Sted: Sjælland har siden c.₄1600 BC »været Midtpunkt i et stort

¹ Fra Nordsjællands Oresundskyst (1938), 501 og 504; ogsaa i Lyngby Sogn i Fortid og Nutid (1934), 149, 154.

Kolonirige, som beherskede Malmforekomsterne i Böhmen¹. Men desværre gik dette Kolonirige tabt ved Jernalderens Begyndelse (Side 72). Dette smagte jo af Englands Erobring og maatte navnlig tiltale en lokalpatriotisk Sjællænder, men da jeg — fuld af Skepsis og Uvidenhed — spurgte mig for hos vor bedste Kender af Bronzealderen, Museumsinspektør Dr. Broholm, fik jeg det nedslaaende Svar, at Bronzealderens store Kolonirige var ham fuldstændig ubekendt².

Et andet Højdepunkt i Danmarks Historie — altsaa efter Marstrand — er Kong Skjolds Regeringstid. Det var Skjold, der skabte Kongelevet, d. v. s. et Rigs- eller Statseje, dannet af »Rigets Strømme og Strande, alle ubeboede Øer og Masser af forbrudt Gods«, og paa den Maade grundlagde det danske Kongedømme. Efter Marstrands Mening kan overhovedet »det danske Riges Historie ikke forstaas uden at man klargør sig Skjolds Kongegerning« (Side 93-94). Vore Historieskrivere lige til Arup har beklageligt nok ikke haft Øjet aabent for Kong Skjolds betydningsfulde Indsats, og har altsaa ikke forstaaet meget af det hele. Ganske vist mener Axel Olrik, der ellers bestræber sig for at underbygge Sagntidens Personligheder historisk hvor det paa nogen Maade lader sig gøre, at Skjold bare er en opdigtet Idealskikkelse fra Heltedigtningens Tid, den mindst historiske i hele vor Sagnverden³, men det maa altsaa nu være et forladt Standpunkt.

Saaledes faar man gennem Bogens brogede Kapitler mangt og meget at vide om mange Ting, man aldrig havde drømt om, ogsaa hist og her noget om Kongens Lyngby. Bl. a. faar vi i Kapitel VII, Landsbytid, en ny Forklaring paa Byens Navn — et Navn der altsaa ingenlunde er saa ligetil som man tror. I Roskildebispens Jordebog ca. 1370, affattet paa Latin, forekommer Byen Lundtofte med det latiniserede Navn Lugnatofta,

¹ Korsør og Skelskør 4.

² Sml. iøvrigt Broholms Afhandling The Bronze Age people of Denmark i Acta Archaeologica 1942, 100 ff.

³ Axel Olrik, Danmarks Heltedigtning I (1903), 274.

og en af Bispens Møller kaldes ligeledes Lugna Mølle. Da Navnene i den latinske Form stemmer saa vel overens, er det nærliggende at tænke sig, at Lugna Mølle er en til Lugnatofte hørende Lokalitet og ikke Lyngby Mølle, der rimeligvis fra gammel Tid sammen med Byen tilhørte Kongen og ikke Bispens. Thi Kongens Lyngby nævnes allerede i den saakaldte Kong Valdemars Jordebog, vor ældste topografiske Kilde, som Krongods og under sit nuværende Navn. Saaledes har vi altsaa tidligere ræsonneret, men disse Betragtninger slaar Marstrand en Streg over og hævder, at Lugna er det oprindelige Navn for Lyngby. Han har intet som helst andet end Roskildebispens Jordebog at holde sig til, men Resten kan han ogsaa besørge selv. Til at begynde med — fortæller han — er Stedet et Lugna-vi, dette er blevet til Lugna-by, »hvoraf snart det mere forstaaelige Navn Lyngby« (Side 92). Men hvad kommer da dette Lugna af? Jo — Stedet er en gammel Helligdom, et Vi, og Jævnføring med det »svenske Sognavn Locknevi gør det sandsynligt, at den ældre Form Lugna er en Sammentrækning af Ludkona, Vækstgudindens Navn« (Side 87). Der har vi Forklaringen, men den gælder altsaa kun Kongens Lyngby, ikke alle de andre ordinære Lyngby'er, vi har her i Landet.

Om Stednavne og Guddomme finder vi iøvrigt adskilligt. Bl. a. kan Marstrand fortælle os, at Vanløse, der i Pavebreve fra 1186 og 1198 kaldes Huanlosæ, en Gang i en fjern Fortid har heddet Huaninge, og derefter gennem Huaning-løse har udviklet sig til Huanløse (Side 82) — hvilket er meget interessant. Ligeledes faar vi at vide, at Gentofte (Gefnetofte) er et gammelt Gefne-vi, »hvis Ornum strakte sig over Bernstorff, hvis gamle Navn, Brødskov, er dannet af Bryde, kongelig Forvalter«. Det er jo en anderledes lærd Forklaring end den simple, at »Brødskov« og »Brødhøjene« er et forholdsvis nyt Navn, der hænger sammen med den i Matriklen 1688 nævnte »Brødhøjemark«, som i det 17.-18. Aarhundrede var henlagt til Gentofte Kirke til dens Forsyning med Brød og Altervin. Dog er der, skriver Marstrand paa et andet Sted (Side 54), »vistnok ingen Forbindelse mellem

den af Bernstorff oprettede Hovmarksgaards Navn og den gamle Helligdom« — altsaa mellem Oldtidens Gudehov og Bernstorffs Hovmarker!

Endelig i sidste Kapitel, Industritid, behandler han Mølle-aaen, men har her lidt vanskelig ved at fortælle mere om de industrielle Virksomheder end vi allerede ved, skønt han gør sig de hæderligste Anstrengelser for at strække Stoffet mest mulig, og opstiller sine Resultater i moderne Tabeller — dog med adskillige Spørgsmaalstegn. Een væsentlig Opdagelse mener han imidlertid at have gjort, den nemlig at han har konstateret Hjortholm ved Furesøen nævnt allerede 1178, før Eskils Død, medens vi andre tidligst kan eftervise det 1275 efter at Bispeborgen var opført. Indførslerne i Codex Esromensis, som han støtter sig til, har ingenlunde været tidligere Forskere ubekendt, men Antagelsen af, at vi her har at gøre med den samme Lokali-tet, er forkastet af den simple Grund, at der i det skov- og vildt-rige Nordsjælland naturligvis har været mange vidt adskilte Hjortholme, Hjorthøje og Hjortekær, og fordi den i Esrombogen nævnte Hjortholm bestandig optræder sammen med Lokali-teter, der utvivlsomt hører hjemme i denne Egn — et Fæno-men alle Historikere lægger stærk Vægt paa ved uvisse Steds-bestemmelser, naar der ikke ligefrem er Tale om Strøgods. Oluf Nielsen, der har udgivet Codex Esromensis og ikke var nogen ringe Mand paa dette Omraade (han var en af Hovedmedarbej-derne ved det vældige Register til Scriptorum) har for at und-gaa Forveksling opført dette Hjortholm i Registret som liggende »ved Esrom«, — hvilket Marstrand ogsaa bemærker paa et af-sides Sted i sine Noter for dog at have et Slags Alibi, men han glemmer at nævne, at Oluf Nielsen til Støtte for sin Formening oplyser, at der i Markbogen til Matriklen 1688 nævnes et Hjorte-bjerg paa Østrup Mark. Alt det giver imidlertid Marstrand en god Dag — han har sin egen Mening om Tingene og lader den uden noget Forbehold gaa videre til sine Læsere.

Der er mangfoldige andre Ting i denne stærkt afvekslende og indholdsrige Bog, som man undres over, men det vilde være

en uoverkommelig Opgave at kommentere dem alle. Hovedindtrykket er, at Marstrand er en vidtfavnende og ualmindelig dristig Forsker — hvad vi vidste i Forvejen — og med en saa ukuelig Fantasi, at man uvilkaarlig kommer til at mindes Værker som Finnur Magnússons Runamo og Rudbecks Atlantica, om hvilket sidste Holberg (Ep. 193) siger de træffende Ord: »Jeg haver nyeligen læset Rudbecks Atlantica, og forundret mig over samme Mands Capacitet i at udfinde og lægge for Dagen skjulte og forhen ubekiendte Ting«. Marstrands Kapacitet i den Retning er saa vist ikke mindre.
